

БЕДРІЙ М.М.

ПРОФЕСОР ОЛЕКСАНДРА ЄФИМЕНКО ПРО КОПНІ СУДИ ТА КОПНЕ СУДОЧИНСТВО В УКРАЇНІ

У сучасних умовах значний інтерес викликає наукова спадщина виданих вчених. Особливою цікавістю та науковим стилем вирізняються дослідження Олександри Яківни Єфименко (1848-1918 рр.) - першої жінки, яка отримала звання професора та доктора в Російській імперії. Її наукові інтереси охоплювали широке коло проблем загальної історії українського та російського народів, історії їх державності та права, а також етнології. Заслуговують на велику увагу також дослідження О.Я.Єфименко стосовно становлення та розвитку копних судів на українських землях.

Копні суди були громадськими судовими органами українського та білоруського селянства. Історія селянського суспільного стану активно досліджувалась О.Єфименко, тому її зацікавив унікальний правовий інститут копного суду, якому вона присвятила кілька своїх праць, розглянувши основні аспекти устрою копних судів і порядку здійснення копного судочинства.

Також професор О.Єфименко досліджувала проблеми функціонування копних судів на українських землях в умовах Речі Посполитої. Вона виявила цікавий факт, що жіноча частина української шляхти швидше, ніж чоловіча почала зневажати копний суд і суддів-селян. Українські шляхтичі ставились з повагою до правових звичаїв свого народу та брали участь у засіданнях копного суду *«не водлугь права, а водлугь соседства»* [1, с.183] (Очевидно, мається на увазі *«не за законом, а за звичаєм»* - М.Б.).

Особливої уваги заслуговують розвідки вченої про діяльність копних судів у козацько-гетьманській державі. Меншу активність і поширеність копних судів у Гетьманщині, порівняно з попередньою епохою історії держави і права України, О.Єфименко роз'яснила тим, що внаслідок подій народно-визвольної війни під проводом Б.Хмельницького зникла колишня сусідська толерантність між шляхтою та селянами, яка дозволяла функціонувати копному суду навіть в умовах повного закріпачення українського селянства. Після жорсткої та безкомпромісної боротьби цих суспільних станів у відносинах між

ними залишилась тільки взаємна ненависть, яка зумовила те, що копний суд почали називати *«холопським»* [1, с.332]. Цей висновок можна вважати вдалим, однак лише щодо Правобережної України, де й розгортались у XVII ст. найзапекліші битви українського народу за незалежність. Натомість на Лівобережжі занепад копних судів був зумовлений конкуренцією двох типів українського звичаєвого права - козацького та копного, а також несприйняттям інституту копного суду російською владою, під протекторатом якої перебувала Гетьманщина.

Якщо стосовно існування копних судів на Правобережній Україні ні в кого не виникало сумнівів, то вперше про їх існування на Лівобережжі заявила українська та російська дореволюційна дослідниця О.Єфименко. Це наукове відкриття було виконане шляхом дослідження одного з архівних документів, які зараз зберігаються в Центральному державному історичному архіві у м.Київ. У ньому йшла мова про наступне.

У 1722 р. в с.Хильчичі Очкинської волості Стародубського полку (зараз розташоване в Середино-Будському районі Сумської області) відбувся судовий процес у копному суді. Це була кримінальна справа про численні розкрадання, здійснені Савкою Розгоненком. При вчиненні окремих злочинів він інколи користувався допомогою співучасника, яким був Яким Подоляка. У процесі проведення слідства копний суд отримав докази, що підтверджували вину цих осіб. Копний суд виніс вирок про засудження С.Розгоненка до смертної кари (повішання на сосні), а його співучасника Я.Подоляку - до побиття батогами [1, с.310-311].

Склад цього копного суду становили 39 сільських жителів [2, с.194]. Ними були селяни, отамани, вйти, панські старости та поміщики сіл Хильчич, Очкина, Кренидівки, Мефедівки, Олтаря, Зноби, Кривоносівки та Глазова. Копний округ, на який поширював свою територіальну підсудність цей копний суд, включав не тільки всі села Очкинської волості, але й частини Прототоповської та Жиховської волостей [3, арк.5]. Отже, навіть у XVIII ст. деякі копні округи включали до свого складу велику кількість сіл.

Копне судочинство в цій справі відбувалось згідно з українськими правовими звичаями. Попереднє розслідування, тобто *«гаряча копа»*, здійснювалось шляхом огляду обкрадених пасік, слідів, які залишили коні втікачів, допитів підозрюваних (Я.Подоляки, С.Розгоненка та І.Малиненка) тощо [1, с.312].

розгляд, тобто велика копа, відбувся неподалік від дому отамана с.Хильчичі. Після довгих судових дебатів копний суд прийняв рішення повісити Савку Розгоненка. Під час дебатів учасники судового засідання користувались аргументами, в яких яскраво видно фрагменти українських правових звичаїв. Так, на цьому засіданні прозвучали такі висловлювання: *«коли злодія відпустите, платіть нам усім селом шкоди...»*, *«коли за злодієм тягнеш, то ти й сам злодій...»*, *«не будем відрікатись, воля Божя»* [2, с.193]. Вирішальною у цій дискусії стала пропозиція найавторитетнішого знавця українського звичаєвого права серед учасників даного копного суду - поміщика Михея Антіоха. Громада запитала його: *«що з цим злодієм будем чинити?»*, на що той відповів: *«як збереться копа, повісити обох без суду, без права; я колись уже такого судив на Івоті Ганжуля та казав повісити, та й пропав як собака, бо бортницького злодія не ведуть на право міське, а самі вотчичі судять»* [1, с.313].

Державна влада не схвалила акту копного судочинства щодо Савки Розгоненка, тому була порушена кримінальна справа за фактом вбивства. Після розгляду цієї справи Стародубський полковий суд прийняв вирок, за яким було визнано винними у вбивстві усіх учасників копного суду [2, с.194]. Таким чином, держава протидіяла копним судам і категорично заперечувала їх право на застосування смертної кари.

Щодо занепаду копних судів у XVIII ст. і його впливу на сільське судочинство в XIX ст. О.Єфименко зазначала: *«Юридична археологія вказує на сліди копних судів у стані пережитків у житті народних мас і до сих пір. Зрозуміло, що вони не могли втриматись у початковому вигляді. Історичний процес розвитку державного життя знищив більшість їх функцій, перехопив одну яку-небудь із них і в кращому випадку залишив деякі сліди, за якими наукове дослідження може відтворити генезис форми»* [2, с.201]. Ця думка чітко ілюструє стан копних судів після ліквідації правових основ їх діяльності.

Професор О.Єфименко вважала копне судочинство результатом багатоговікового судового досвіду, здобутого українським народом, адже кожен член територіальної громади володів значною сукупністю знань у сфері українського звичаєвого права [4, с.131]. На її переконання, копний округ був союзом населення відповідної території, яка за своїми розмірами відповідала волості чи декільком волостям. Усі *«мужі»* копного округу, тобто голови сімейних асоціацій, були обов'язковими учасниками цього

союзу. Кожен ніс відповідальність моральну та юридичну не тільки за свої дії чи бездіяльність, але й за жителів свого дому, своїх гостей, а також всю територію свого дворища. Шматок вкраденої речі чи відбиток копит коня злочинця, зафіксовані на території дворища, ставали підставою для звинувачень селянина-господаря у скоєнні злочину. Ці підозри він повинен був від себе відвести [4, с.130]. Тому господар присягав, що він не скоїв злочин і вказував на особу, яка залишила згадані сліди.

Загальна оцінка значення копного суду як морального прикладу для всіх наступних поколінь викладена у таких словах О.Єфименко: *«У народному суді... ми бачимо постійну діяльність живого правового почуття. Яка різниця з пізнішою епохою, коли правосуддя стало функцією держави і так часто було... тільки пасткою для нещасливого чи неспритного, втративши в значній мірі те, що повинне становити необхідну властивість кожного правосуддя - моральний вплив на душу!»* [5, с.368-369].

Отже, професор О.Я.Єфименко дослідила важливі аспекти діяльності копних судів на українських землях, розкрила невідомі сторінки їх історії та запропонувала свої обґрунтовані висновки. Її праці завжди будуть орієнтиром для кожного дослідника, який поставив своїм завданням проаналізувати формування та функціонування копних судів в Україні.

1. Ефименко А.Я. Южная Русь. - Том 1. - СПб., 1905. - 439 с.

2. Ефименко А. Копные суды в Левобережной Украине // Киевская старина. - Т.ХІІІ. - К., 1885. - С.189-203.

3. Центральний державний історичний архів України у м.Київ, ф.51 (Генеральна військова канцелярія), оп.3, од.зб.952.

4. Ефименко А.Я. История украинского народа. - К.: Лыбидь, 1990. - 512 с.

5. Ефименко А.Я. Очерки истории Правобережной Украины; Малорусское дворянство и его судьба. - М.: ЛИБРОКОМ, 2011. - 440 с.